

Ірина Коваль-Фучило

СУЧАСНІ КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ІЗ ЗАТОПЛЕНИХ СІЛ (КИЇВСЬКА, ХМЕЛЬНИЦЬКА, ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТІ)

DOI: 10.5281/zenodo.4733973

© І. Коваль-Фучило, 2021. СС BY 4.0

У статті на матеріалі усноїсторичних спогадів, записаних автором у 2012–2019 рр., а також опублікованих у відповідних виданнях, присвячених затопленим селам, проаналізовано типові фрагменти оповідей про примусове переселення із зони затоплення, а саме розповіді про щорічні зустрічі переселенців одного села, колишніх односельців. **Метою статті** є опис і характеристика сучасних комеморативних заходів мешканців, які були переселені із зони затоплення внаслідок будівництва ГЕС. **Наукова новизна** полягає у введенні в науковий дискурс маловідомого матеріалу про нові форми сучасної обрядової культури українців. У дослідженні використано типологічний, структурно-функціональний **методи** та метод польових досліджень. Сьогодні найбільш поширеною соціальною формою збереження культурної пам'яті про затоплені села є зустрічі переселенців. Ця практика розпочалася у 2000-х рр. і триває до сьогодні. Описано акціональний та предметний ряд цих меморіальних практик, а саме: спільне трапезування, виконання гімну села, фотографування. **Висновки.** Сучасні комеморативні заходи для вшанування пам'яті про затоплені села – явище досить нове в українській традиційній культурі. Завдяки повторюваності та наявності схожого історичного досвіду зустрічі колишніх односельців у різних регіонах України, де відбувалося затоплення, мають такі спільні риси: ініціатива походить від самих учасників заходів; зустрічі відбуваються поблизу затопленого населеного пункту й включають елементи, мета яких – створити вродичисту атмосферу; декларована мета заходів – збереження пам'яті втраченого села. Оповіді про зустрічі односельців-переселенців мають такі риси: акцент на добровільності заходів й активності його учасників; наголос на масовості зустрічей; згадка про урочистість події, її важливе суспільне значення.

Ключові слова: усна історія, примусове переселення, затоплене село, комеморація, Дніпро.

В Україні в довоєнний і післявоєнний час активно відбувалося спорудження гідроелектростанцій на Дніпрі, а в 1980-х рр. була збудована ГЕС на Дністрі. Для роботи цих споруд необхідні штучні водойми, тому було затоплено багато прирічкових сіл, а їхні мешканці примусово переселені в інші місця проживання. Тривалий час це примусове переселення обходили мовчанкою. Увага дослідників із різних галузей знань була зосереджена на користі, яку принесе спорудження дамби, а про втрати не йшлося. Нині інформація про затоплені села, спогади про них лунають на щорічних або періодичних зустрічах переселенців. Практику цих зібрань було запроваджено на початку 2000-х рр.

Мета статті – проаналізувати особливості цих зустрічей на матеріалі записаних інтерв'ю, а також на матеріалах, опублікованих у книжкових та інтернет-виданнях про затоплені села. Це перше в українській фольклористиці досліджен-

ня зазначених комеморативних практик, здійснене на матеріалі усноїсторичних оповідей про переселення.

Розповіді про зустрічі вихідців із затоплених сіл активно побутують і в постійних фольклоризованих мотивах у спогадах людей, і під час громадських комеморативних практик. Ці процеси набули активності десь від початку 2000-х рр. і тривають до сьогодні, а історія затоплених сіл увійшла в офіційну меморіальну культуру тих країв, де колись відбулося переселення і затоплення.

Ці спостереження підтверджують спогади респондентів. Ось фрагмент інтерв'ю, записаного в м. Переяслав із Ревеого Василем Микитовичем, 1945 року народження, що з'явився на світ у нині неіснуючому с. Комарівка, працював адвокатом у юридичних структурах: *Займатися вкотре Комарівкою ми стали, коли вже діти почали працювати в музеї [Національний історико-культурний заповідник «Переяслав». – І. К-Ф.]. – /– Як ви можете розказати про цю історію. Як зараз: якось відновлюється пам'ять? Бо, я так розумію, що тривалий час про ці села нічого не було./ – Взагалі забули, що вони й були. Ніхто ніде не згадував. Почали згадувати з боку Іващенка [Іващенко Віталій Павлович, голова громадської організації «Старий Дніпро» – І. К-Ф.] (РВМ)¹. Тобто тривалий час після переселення села ця подія не була в активному громадському дискурсі, про неї говорили хіба що в межах родини.*

Що сприяло активізації комеморативних практик, звідки виникла потреба меморіалізації історії затоплених сіл, чому ще недавно забутий колективний досвід постав на порядку денному колишніх односельців? Дослідниця колективної пам'яті Аляйда Ассман доходить висновку, що для таких процесів необхідно, щоб «сформувалося меморіальне співтовариство, яке не лише пов'язує із певною подією свої специфічні проблеми і чіткий публічний заклик, а й здатне надати своєму заклику узагальнену форму з її інституціональним усталенням»². Представники державної влади, які ініціювали спорудження ГЕС і затоплення території, свого часу не були зацікавлені в широкому розголосі певної інформації, у приверненні уваги до знищення сіл, господарських угідь, історичних пам'яток. На виникнення такої ініціативи довелося чекати аж до початку 2000-х рр.

На нашу думку, аналізовані процеси доцільно розглядати в контексті змін у галузі меморіальної культури Європи. Так, «від 1980-х років виникають більш відкриті форми репрезентації історії, які стирають, здавалося б, очевидну різницю як між фактами і вигадкою, так і між історією та пам'яттю. Новим тут виявляється те, що індивідуальний досвід теж отримує визнання як можливість для розуміння емоційних та інших не менш важливих вимірів історії»³. Усноісторичні наративи зафіксували такі найпоширеніші форми комеморації досвіду переселення:

- зустрічі колишніх односельців;
- видання книг про затоплені села;
- ініціатива зі створення музею затоплених сіл.

У цій студії зупинимося на першому пункті переліку.

В усних спогадах про примусове переселення із зон затоплення, записаних автором у різних регіонах України впродовж останніх років (2014–2019), типовим повторюваним фрагментом є розповідь про щорічні зустрічі переселенців одного села, колишніх односельців: *Пару років назад було 30 років, як переселення було. То тут в долині вони, самі люди зібралися, пригласили тих людей, котрі були по других селах. І вони приїжджали сюда. А з Бакоти чоловік, вже він живе у Хмельницькому, він директор оркестру. І він звідти привіз своїх музикантів. Наші люди зібралися, варили уху, пригощали тих людей. То там було так багато людей, дуже багато! Тут Тарас (Горбняк), так як він вже на роботі,*

¹ Тут і далі аббревіатури позначають імена оповідачів, зазначені наприкінці статті.

² Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика / Пер. с нем. Бориса Хлебникова. Москва: Новое литературное обозрение, 2014. С. 250.

³ Ассман А. Новое недовольство мемориальной культурой. Москва, 2016. С. 114.

приглашеніє, ну, пригласітельні откритки порозсилав, і ті люди з других сіл по-приїжджали сюда. То їм і музика грала, і столи гарні такі. Потому, вже після столу, бо я була тоди, після столу приплив той корабель, великий такий. І там жінки повбиралися в сорочки вишиті, сіли на той корабель, і він зробив круг. Набрали квіток багато і кидали ті квітки так, де хто жив. Співали пісні (ДТО); Зустріч в нас була односельців. /– Коли?/ – А 30 років як пройшло. Родина. Зустрічаємся всі на Маковея (плаче) (РНА); Перший раз ми в парку зустрілися. Там є два столи такі великі, там в шашки грають, в шахмати. Ми там розіклалися, з музикою: гармошка, бубон. /– І то було якраз на Зелені свята?/ – Да, на Зелену неділю. Сиділи, згадували, плакали, співали, танцювали. /– А скільки людей прийшло?/ – Тоді десь десятків три. В нас в цьому году, навроно, було більше трьох десятків людей (РВМ); Є відомості, що вже в [19]90-х роках це усталена така традиція, можливо, якісь села приєдналися пізніше, але в цілому сім наших лівобережних придніпровських сіл і три з правого берега, які входили в Переяслав-Хмельницький район наш під час затоплення, наприклад, Зарубинці, село таке, то ті мешканці збираються в тих місцях, де їх найбільше зараз проживає. І в них є актив громадський. У кожному селі є своя специфіка, звичайно, але, як правило, це раніше правобережні села, то люди навідували їх, навіть перепливаючи катером, наймали там транспорт, і по воді (НТЮ); Ми ото 16-ий рік будемо зустрічатись. Зустрічаємся ми на вокзалі. З'їжджаються односельці. Хто приїхав – тут на вокзалі зустріли, заказуємо автобус і їдемо на берег моря. Там у нас є місце, де ми зустрічаємося. Там накриваємо столи, варим юшку і все остальне (ГСІ); Ми первий год зачали зустрічатись в 2004 році. Ми зустрілися у кахве. У Переяславі, там було кахве. Ну, нам не понравилось кахве, і ми рішили: оце перву суботу серпня давай зустрічатись коло Дніпра. І ми оце тепер у Григорія Петровича, це його син, арендуємо. Звозим туди столи, там уже за столами сидимо (ППІ); Ми збираємося кожний рік. Раньше збиралися, до двохтисячних років, першого травня, поки був транспорт – їздили туди, на свою землю, а тепер ми збираємося тільки в Зарубинцях, ой... Циблях. В Циблях – в останню суботу червня (ССФ).

Такі ж фрагменти характерні для письмових спогадів переселенців, надісланих на замовлення упорядників: «Тепер щороку в першу суботу серпня, якнайближче до дня св. Іллі, імені якого був приход у селі, підсіняни зустрічаються на рибальському стані біля Дніпра. На жаль, корінних підсінян з кожним роком стає все менше, але приїжджають їхні діти, онуки. Ми спілкуємося, згадуємо рідне Підсінне, його жителів, які відійшли у вічність, і завжди починаємо зустріч з улюбленої пісні про Дніпро, яка стала гімном затопленого села»⁴; «Кожного року, в першу суботу серпня збираються підсіняни на автовокзалі в місті Переяславі-Хмельницькому, а потім їдуть до Дніпра, щоб хоч здалеку подивитися на те місце, де було рідне село. З усіх усюд стежки-доріжки приводять земляків до Переяслава-Хмельницького [...] Вже дев'ять разів зустрічалися вони і домовляються й надалі берегти цю традицію»⁵; «З 2005 року зустрічі односельців стали традиційними. Вони збираються щорічно у першу суботу серпня на автовокзалі, а потім разом виїздять на берег Дніпра, де згадують про свою малу батьківщину – село Підсінне»⁶.

Розповідь про зустрічі переселених осіб із затоплених сіл – важлива складова авторського видання «Затоплена придніпровська цивілізація. Історія. Людські долі»: «Якщо хочете знати про справжній патріотизм, то приїжджайте на зустріч переселенців із затоплених сіл, які поминають не лише рідних, які пішли у вічність, а й свої села як найрідніше, що завжди знаходиться не біля серця, а в само-

⁴ Нам Підсінне тепер тільки сниться. Село у спогадах та документах / Михняк М. К., Зубер С. М. та ін. Київ, 2019. С. 354.

⁵ Там само. С. 380.

⁶ Там само. С. 412.

му серці»⁷. Видання містить спеціальний розділ «Зустрічі жителів затоплених сіл Старого і Нового Глибовів» (Чернігівська обл.), у якому вміщено близько сотні фотографій із таких комеморативних заходів⁸. Світлини зустрічей уміщені також у всіх виданнях серії «Затоплені села Переяславщини»⁹.

Цікаво, що жодних згадок про зустрічі переселенців немає у попередніх виданнях, присвячених історії затоплених сіл¹⁰. Не було також згадок про такі події від переселенців і в перших записах автора, датованих 2012 р. Не можна стверджувати, чи в той час уже такі зустрічі були численними в Полтавській і Кіровоградській областях, але точно можемо сказати, що описи зустрічей тоді ще не були типовим місцем наративів про переселення.

Для наведених фрагментів притаманні такі спільні семантичні та лексичні ознаки:

- акцент на добровільності заходів й активності його учасників: *самі люди зібралися, громадський актив, давай зустрічатися*. Про це наголошення свідчать численні активні форми дієслів на означення діяльності учасників: *зібралися, пригласили, приїжджали, привіз, варили, пригощали, зустрічаємся, приїжджають*;

- прагнення наголосити на масовості учасників зустрічей: *багато людей, було більше трьох десятків людей, так багато людей, дуже багато; Ніколи не було менше, як 50 чоловік* (ППП);

- згадка про урочистість події, її важливе суспільне значення: *музика грала, столи гарні, корабель великий такий, жінки повбиралися в сорочки вишиті, з музикою: гармошка, бубон*.

Описані оповідачами зустрічі – комеморативні соціальні практики, комеморація. Це поняття визначається як комплекс заходів з метою увічнення пам'яті важливих для суспільства людей, подій, місць. Вона тісно пов'язана з формуванням культурної пам'яті, яка «локалізується у формі бібліотек, колекцій, скульптур чи архітектурних споруд і темпоралізується у святкуваннях, звичаях, ритуалах. Крім цього, культурна пам'ять у перебігу історії потребує постійного тлумачення, обговорення й оновлення, оскільки її зміст засвоюється наступними поколіннями, і він повинен відповідати актуальним потребам, викликам сучасності»¹¹. Описані вище факти, а саме те, що розповідь про комеморацію стає частиною особистого спогаду, свідчать, що згадані меморіальні заходи вже стали складовою суспільної і культурної пам'яті в соціальній групі переселенців. У випадку переселеної громади колишнього села Підсінне ці розповіді вже зазнали відчутної фольклоризації, яка полягає в уподібненні й певній шаблонності фраз і структурних частин тексту: спершу розповідають про дату зустрічі, далі про її місце, потім – про від'їзд на берег Дніпра і спільну гостину.

Розповідь про визначення оптимальної **дати для зустрічі** переселенців – це також типовий мотив спогадів: *У нас є зустріч в селі, але вони там вирішують між собою. Оце зараз вони збираються в такі дні, коли десь хтось може здалеку приїхати (ЧОП). Іноді на храм збираються. / – Да, на храмове свято. В нас це на Іллю. Вже теперішні, як кажуть, день села – перша неділя серпня, а так – на храмові свята. Але така зустріч – то вони стараються, коли десь хтось звідкись здалеку приїде, щоб тоді більше. Оце в Колі, то вони збираються – остання неділя липня. Хто може – будь ласка там. Зберуться, поспілюються (РНМ). Найчастіше датою зустрічі переселенців села є день, коли в їхньому батьківсько-*

⁷ Кузьменко-Лісовенко Катерина. Затоплена Придніпровська цивілізація. Історія. Людські долі. Київ, 2018. С. 34.

⁸ Там само. С. 161–187.

⁹ Затоплений рай: Андруші у спогадах та документах / Упоряд. М. К. Михняк. Київ, 2018; Нам Підсінне тепер тільки сниться...; Михняк М. Були над Дніпром Трахтемирів і Монастирок: Документи, спогади, світлини. Київ, 2020.

¹⁰ Горбняк Т. В. Бакота. Затоплена доля. Хмельницький: Поділля. 2004; Горбняк Т. В. Давня Бакота. Кам'янець-Подільський: Медобори–2006, 2008.

¹¹ Ассман А. Длинная тень прошлого... С. 58.

му селі було храмове свято. В Україні загалом і на Переяславщині зокрема цей день святкували навіть тоді, коли церква в селі вже була зруйнована, тому закономірно, що день колишнього храмового свята став датою спільних зустрічей. Щоправда, це правило не завжди працює. Так, у с. Комарівка Переяслав-Хмельницького району храмове свято було на Миколая, двічі на рік. Ці дні не зручні для спільних зустрічей під відкритим небом щонайменше із двох причин: поперше, це холодна пора року, а по-друге, може випасти будній день, коли люди не зможуть приїхати через роботу. Було вирішено збиратися на Зелену неділю: /– Але люди збиралися?/ – Да, люди збираються. Вони почали, мабуть, з [20]13 року збиратися. /– Ті переселенці?/ – На Зелену неділю, на Трійцю. /– То в них тоді храм був?/ – Ні, храм був на Миколая, два рази на рік. /– А чому так? Можже, тому, що це поминовення померлих? Чому так вони вибрали?/– Я скажу чому. Тому що Зелена неділя завжди попадає в неділю, і всі можуть приїхати. Не всі, но більшість може приїхати, а так – більшість на роботі, далеко. Але з'їжджаються з усієї України (РВМ).

Зі спогадів переселенців – учасників комеморативних заходів довідуємося, що обов'язковими складовими зустрічі є гостина, виконання пісень, фотографування, комунікація між людьми. Проаналізуємо цей акціональний і предметний ряд комеморації.

Трапеза як колективне пригосання передбачає визначене коло учасників, у нашому випадку – це люди, які колись були односельцями, а також їхні діти, онуки. У традиційній культурі виконувала функції регламентації, комунікації, жертви, наділення долею. Упродовж трапез виголошували побажання здоров'я і добробуту. Спільне пригосання слугувало підтвердженням і закріпленням результату дії чи події. Спільна трапеза завжди була настільки важливою, що без неї обряд не вважали виконаним, а справу закінченою¹². Колективне споживання їжі учасниками зустрічей є своєрідним об'єднуючим актом, який допомагає колись єдиній, а сьогодні розпорошеній громаді підтримувати стосунки, відчувати свою спільність, єдність. Про певну ритуалізацію гостини на зустрічі переселенців свідчить, крім її обов'язковості, також наявність наперед визначених страв. Це передусім рибна юшка, уха: *Наші люди зібралися, варили уху, пригощали тих людей* (ДТО); *Там накриваєм столи, варим юшку і все остальне* (ГСІ); *Ну, п'ятивідерна коструля юшки розходить* (ППП). Усталення рибної юшки, «ухи», як обов'язкової страви не випадкове – воно має історичну зумовленість, пов'язану з колишнім місцем проживання учасників дійства, адже всі затоплені населені пункти колись були розташовані поблизу води, а тому риба та різні рибні страви були постійними в раціоні мешканців затоплених сіл. Тобто це своєрідне прив'язування до минулого, актуалізація і спроба відтворення колишнього часу. На зустріч підсіяня, крім юшки, готують також інші рибні страви: *Ну, крім юшки ми ще купляємо там окорочка, м'ясо, хто що з дому приніс. Це ж не так, що я – хто катлетів принесе, хто риби. Кожний год риба «Просіл».* *Оце Соня робить рибу «Просіл».* /– *Це страв так називається?/ – Це фірменне блюдо. Юшка і риба. Ми так робим, як оселедці. Отак в кострулю, насолоємо, тоді розкладаєм по столах* (ППП).

Виконання **пісень** на зустрічах переселенців теж набуло певної традиційної форми, ритуалізації. Це стосується передусім громад тих сіл, де склалися, так би мовити, ініціативні групи, які беруть на себе організацію і проведення зустрічей. Так, на зустрічі колишніх односельців Підсінного першою виконуваною піснею є гімн села. Учасники знають його напам'ять, а також зберігають запис вербального тексту на папері: *Співаєм, там музика, свої із села хлопці на гармошці грають, на баяні. Ми дуже співучі, дуже співучі. І це поки вони приїдуть у час дня, – у дванадцять збирались, у час дня вони вже під Дніпром. У нас вже юшка готова. Тоді становимося всі, фотографуємося. У нас є гімн села:*

¹² Валенцова М. М., Узніва Е. С. Трапеза. *Славянские древности: Этнолингвистический словарь* в 5-ти томах. Москва, 1999. Т. 5. С. 307–312.

*Дніпре, ти течеш віки,
Дніпре, серцю милий.
Води широкі, ясна далина (ППП).*

А ось текст гімну, надрукований на папері, що зберігається у співанику наших оповідачів. Зберігаємо орфографію і пунктуацію тексту.

ПІСНЯ ПРО ДНІПРО – ГІМН ЖИТЕЛІВ с. ПІДСІННЕ

Ти течеш віки,
Дніпре, серцю милий,
Води широкі, ясна далина!
Любимо тебе,
Як батьки любили,
Наша ти слава й весна.

Пам'ята народ,
Скільки сліз і горя
Знали в минулім твої береги.
Та ворожу кров
Ти носив до моря,
Велетню наш дорогий!

Сяє Київ наш
У цвіту каштанів,
Світить степам Дніпрогесу зоря.
Устає в садах
Над тобою Канів
В славі живій Кобзаря.

Не забудь, Дніпро,
Як брати народи
В битві священній за тебе ішли.
У грозі твоїй
Дружби і свободи
Стяг бойовий підняли.

Біля буйних лоз та високих круч
На своїй росли ми землі.
Ой, Дніпро, Дніпро, серед темних туч
Над тобою мчать журавлі.

Ти дививсь на бій, мов прибій ріки,
Ми в атаку йшли в перегін.
Хто в Дніпро поліг, буде жить віки,
Якщо сміливо бився він.

Ворог ліз до нас, ятрив біль без меж,
Смертний бій гримів, як гроза.
Ой, Дніпро, Дніпро, ти у даль течеш,
І вода твоя – мов сльоза.

Кров фашистських псів, мов ріка тече,
І для них настав час негод.
Мов Дніпро у скрес, ворогів січе
Наша армія, наш народ!

Наведений текст є контамінацією двох авторських пісень. Перші чотири куплети – це пісня «Ти течеш віки», автор слів – Терень (Терентій) Германович Масенко (1903–1970), музика – Платона Майбороди (1918–1989)¹³. Наведений

---

¹³ Пісні та романси українських радянських поетів. 1917–1957 / Упоряд. Г. А. Нудьга. Київ: Радянський письменник, 1960. С. 372.

тут текст повністю збігається із публікацією у збірнику пісень, крім написання через дефіс слова *брати-народи*, і поданий під назвою «Пісня про Дніпро»¹⁴. У коментарях видання «Пісні та романси українських радянських поетів» упорядник Григорій Нудьга про цей пісенний текст подає таку інформацію: «Написана у 1949 р. у співпраці з композитором П. Майбородою. Пісню розповсюдили самодіяльні гуртки, хори, радіо. Надрукована окремим виданням у видавництві “Музфонд СРСР”, 1949 р. Увійшла до збірки “Київські каштани”, 1954, стор. 16»¹⁵. Тобто цей текст був тиражований і став популярним одразу після його створення. Ця популярність триває й до нашого часу.

Друга частина – це «Пісня про Дніпро», znana також як «Ой, Дніпро, Дніпро», яка є перекладом відомого пісенного тексту російською мовою «Песня о Днепре» на слова російського поета Євгена Долматовського (1915–1994), музика – Марка Фрадкіна (1914–1990)¹⁶. Автор перекладу – український письменник і перекладач Микола Терещенко (1898–1966)¹⁷. У виданні «Пісні боротьби та волі» (Київ, 1967) текст пісні має такі відмінності: «На своїй росли ми землі» – «І любили ми, і росли», «Ти дививсь на бій, мов прибій ріки» – «Ти побачив бій, богатир-ріка», «Ми в атаку йшли в перегін» – «Ми в атаку йшли за Дніпро», «Хто в Дніпро поліг, буде жить віки, / Якщо сміливо бився він» – «Хто поліг в бою – славен у віках, / Бо загинув він, як герой», «Ворог ліз до нас, ятрив біль без меж» – «Кат напав на нас, ми пішли з Дніпра», «ти у даль течеш» – «хвиль бентежна гра», «І вода твоя – мов сльоза» – «А вода твоя, як сльоза», «Кров фашистських псів» – «Хай фашистська кров», «мов ріка» – «як ріка», «І для них» – «Вже для них», «Мов Дніпро у скрес, ворогів січе» – «Як у повінь Дніпр, ворогів змете», «армія» – «Армія»¹⁸. Відомі також інші українські переклади тексту Є. Долматовського. Стверджуємо, що ця «Пісня про Дніпро» була добре відомою і популярною серед професійних та аматорських виконавців.

Важливо зазначити, що про пісню «Ти течеш віки» інтернет-ресурс «Українські пісні» дає таку інформацію: «Джерело: Почув на зустрічі підсінян на Дніпрі (село затопило Канівським морем). Підсіняни прийняли цю пісню як гімн свого села Підсіня, що було затоплене в 1967 році. Всіх розселили по інших районах Київщини. Щороку збираються на зустріч в м. Переяслав-Хмельницький. Дружно співають цей гімн» Дата публікації 01.09.2014¹⁹. Автор коментаря – Остап Цюцяк²⁰. Це свідчення ще раз переконує, що наведений пісенний текст справді звучить під час комеморативних заходів у виконанні колишніх мешканців Підсіня. Припускаємо, що ці пісенні тексти почали виконувати роль гімну села тому, що головним героєм їх є Дніпро, основна й дуже важлива річка життя підсінян. Усе ж, це, мабуть, не єдина причина.

«Песня о Днепре», написана 1941 року, стала однією із найвідоміших і найпопулярніших пісень про Другу світову війну. Вона була рекомендована до виконання ансамблями фронту, а її авторів відзначено високими державними нагородами. У післявоєнний час пісня і в російському, і в українських варіантах увійшла до репертуару ансамблів народної самодіяльності, її часто виконували на різних заходах. Це також сприяло тому, що наведений текст згодом став гімном села Підсіня. Водночас викликає здивування, що Дніпрогес, який по суті був причиною затоплення Підсіня, згаданий у цілком позитивному контексті: «Світить степам Дніпрогесу зоря». Робимо припущення, що пісня «Ти течеш віки» була популярною у репертуарі підсінянської самодіяльності ще до затоплен-

¹⁴ Пісні та романси українських радянських поетів. 1917–1957. С. 176–177.

¹⁵ Там само. С. 372.

¹⁶ Пісні Великої вітчизняної війни. Для вокальних ансамблів у супроводі бандур / Упоряд. В. Лобко. Київ: Музична Україна, 1982. С. 11.

¹⁷ Пісні боротьби та волі / Упоряд. Олександр Мінківський. Київ: Вид-во «Мистецтво», 1967. С. 317.

¹⁸ Пісні боротьби... С. 209.

¹⁹ Українські пісні–1. URL: <https://www.pisni.org.ua/songs/9283889.html#songsfiles>.

²⁰ Українські пісні–2. URL: <https://www.pisni.org.ua/users/38730.html>.

ня, як і «Пісня про Дніпро», тому без тривалих пошуків склалося так, що ці тексти й стали гімном.

На нашу думку, не випадково також, що роль гімну виконують пісенні твори, де провідним є мотив боїв у Другій світовій війні. Інші не менш важкі історичні явища, як-от Голодомор 1932–1933 рр. чи вимушене переселення через будівництво ГЕС і затоплення, тогочасною владою були заборонені для публічного обговорення: факт Голодомору був цілком заборонений, а про ГЕС і все пов'язане з нею мова йшла лише в позитивній риторичі (*людей переселили з боліт, дали світло* тощо). Тож не дивно, що в музичному надбанні української культури немає творів, присвячених цим подіям. Натомість в офіційній політиці пам'яті Друга світова війна була постійно актуальною і дозволеною. Це посилювало ситуацію замовчування, витіснення, заміщення нею інших трагічних подій. Водночас самі оповідачі у спогадах вибудовують хронологічну лінію нещастя, які їм довелося пережити: *Наша життя – як велика трагедія. В мене мати була з 1900 года, а батько з [190]7-го году. В [19]17-м годі була революція, в [19]22-м годі була голодовка... [19]33-й год – голодовка, [19]38-й год – була іжовщина, забирали всіх комуністів, активістів і страчували. Потім в сорок первм годі – война, у [19]56-м началася перестройка. Прийшли, хату обміряли...* (КАФ). Події Другої світової війни, які відбулися незабаром після трагічних 1932–1933 рр., поєднані ідеєю важких життєвих втрат²¹. Ця ж ідея є провідною в оповідях про переселення із зон затоплення, тому висловлюємо припущення, що для вшанування втраченої внаслідок примусового виселення стала в пригоді пісня про війну, яка була добре відома і дозволена. Також вона не обтяжена ідеологічними чи партійними маркерами, містить численні асоціації й алюзії із творами Тараса Шевченка й народними піснями, що сприяло її популярності та збереженню дотепер у виконавському репертуарі колишніх мешканців придніпровського села.

Ще однією вагомою причиною усталення саме такого гімну є місце проведення щорічних зустрічей – на березі Дніпра (*У час дня вони вже під Дніпром* (ППП)), де такі пісні цілком доречні й закономірні. Аналіз комеморативного хронотопу, тобто семантично маркованих місць у переселенському наративі та в соціальних меморіальних практиках потребує спеціальної студії. Тут лише принагідно зазначимо, що практично в усіх відомих автору комеморативних практиках місцем зустрічі є локація, розташована поблизу території затопленого села на березі водосховища. Показово, що підсінняни, які спершу зустрілися в кафе у Переяславі, згодом змінили місце на побережжя Дніпра: *давай зустрічатися коло Дніпра* (ППП). Нині це вже усталена локація: *У нас єсть місце, де ми зустрічаємося* (ГСП). Наявність такого місця дуже важлива, оскільки конкретне місце, його семантичне навантаження принципово відрізняється від невизначеності простору: «Поняття простору містить потенціал планування, спрямований у майбутнє; поняття місця містить знання, яке стосується минулого»²². Стверджуємо, що вибір місця для комеморативних практик завжди виявляє залежність від минулого, а саме – від місця проживання, його географічних особливостей.

Учасники зустрічей залюбки виконують також інші пісні: *Співаєм, там музика, свої із села хлопці на гармошці грають, на баяні. Ми дуже співучі, дуже співучі* (ППП).

Обов'язковою складовою аналізованих комеморативних практик стало **фотографування**: *У 12 збирались, у час дня вони вже під Дніпром. У нас вже юшка готова. Тоді становимося всі, фотографіруємося* (ППП). Учасники прагнуть зберегти для себе пам'ять про зустрічі саме в такій формі. Тут важливо наголосити, що світлини стали дуже затребуваними, набули активного використання, так би мовити, вторинних формах меморіалізації затоплених сіл. Мається на увазі організація виставок старих і нових фотографій, укладення фотоальбомів, ви-

²¹ Див. про це: Коваль-Фучило І. Війна тлумачень і війна в тлумаченнях в оповідях про примусові переселення із зон затоплення. *Слов'янський світ*. 2019. Вип. 18. С. 70–80.

²² Ассман А. Длинная тень прошлого... С. 238.

користання світлин у книгах, присвячених затопленим селам, на інтернет-сайтах, у приватних колекціях. Тобто фотоілюстрації стали обов'язковою складовою стратегії мобілізації уваги й до колишньої події затоплення села, і до сучасних комеморативних заходів. Старший науковий співробітник науково-дослідного відділу історичного краєзнавства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» Ревега Наталія Миколаївна стала автором стендової фотовиставки «Село Комарівка на Переялавщині», яка декілька днів була доступна для огляду в центрі м. Переяслав у травні 2019 р. На цій виставці демонстрували й старі, і нові фотографії. Наталія Миколаївна так розповіла про цей захід: *Виставка була присвячена зустрічі комарівчан, адже вони приходять, хочуть побачити, ми фотографій багато зібрали* (РНМ).

Наявність світлин із зустрічей переселенців у друкованих виданнях, побутування розповідей про ці зустрічі в спогадах людей свідчить про те, що історією стають уже власне зустрічі переселенців, причому ці події певною мірою «витісняють» пам'ять про саме переселення і затоплення села.

Щорічні зустрічі, які на Переяславщині вже набули статусу річниць, мають декілька важливих функцій. Так, річниця є комеморативним періодичним спогадом, який стабілізується, починає стосуватися необмеженої кількості людей (не лише переселенців, а й їхніх нащадків, усіх, кого цікавить історія та наслідки переселення), набуває протяжності в часі. «Спонтанність і ненадійність спогадів набувають у комеморації зовнішніх опор у вигляді ритуалів і символів»²³. Повторення і реактивація творять спільний досвід. «Згадування є поверненням за допомогою повторів, тому саме повернення стає повтором. Хоча повторюється не щось субстанційне, повтори створюють публічний, загальнодоступний хронотоп для організованого повернення минулого»²⁴. Крім цього, учасники творять певне співтовариство, яке потребує публічної арени, де вони можуть демонструвати й сприймати те, що вони творять «визначену колективну ідентичність у анонімно індивідуалізованому демократичному суспільстві»²⁵. Ще однією функцією річниць є імпульс для наступних рефлексій. Тому закономірно, що внаслідок повторюваних зустрічей поступово виникають нові форми культурної пам'яті, а саме книги про затоплені села й ініціатива зі створення музею затоплених сіл. Ці форми активності потребують спеціального дослідницького аналізу.

СПИСОК ЗАТОПЛЕНИХ СІЛ

Бакота Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.

Жовніно Градизького р-ну Полтав. обл.

Зарубинці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.

Комарівка Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.

Конилівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.

Кривчани Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.

Наддністрянка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельн. обл.

Підсінке Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл.

ОПОВІДАЧІ

Гич Софія Ігорівна, нар. у с. Підсінке Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Запис у м. Переяслав 21.06.2019.

Дубенюк Тетяна Олександрівна, 1957 р. н. Запис у с. Гораївка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. 21.07.2014.

Кам'янська Анастасія Федорівна, 1932 р. н., нар. у с. Жовніно Градизького р-ну Полтавської обл., з 1959 р живе у с. Підгірне Кременчуцького р-ну Полтавської обл. Запис у с. Підгірне, 2012.

Нагайко Тарас Юрійович, 1980 р. н., нар. у м. Київ. Запис у м. Переяслав 20.06.2019.

²³ Ассман А. Длинная тень прошлого... С. 252.

²⁴ Там же. С. 253.

²⁵ Там же. С. 254.

Перчук Поліна Ігорівна, 1949 р. н., нар. у с. Підсінне Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Запис у м. Переяслав 21.06.2019.

Ревега Василь Микитович, 1945 р. н., нар. в с. Комарівка Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Запис у м. Переяслав 20.06.2019.

Ревега Наталія Миколаївна, 1982 р. н., нар. у с. Воропаївка Іванківського р-ну Київської обл. Запис у м. Переяслав 20.06.2019.

Сорокова Софія Федорівна 1937 р. н., нар. у с. Зарубинці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. Запис у с. Віненці Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. 22.06.2019.

Чиркова Ольга Павлівна, 1969 р. н., нар. у с. Кип'ячка Миронівського р-ну Київської обл., освіта вища. Запис у с. Циблі Переяслав-Хмельницького р-ну Київської обл. 22.06.2019.

References

Assman, A. (2014). *Dlinnaya ten proshlogo: Memorialnaya kultura i istoricheskaya politika* [Long Shadow of the Past: Memorial Culture and Historical Politics]; transl. from German by B. Khlebnikov. Moscow, Russia.

Assman, A. (2016). *Novoe nedovolstvo memorialnoy kulturoy* [New Dissatisfaction with Memorial Culture]; transl. from German by B. Khlebnikov. Moscow, Russia.

Valentsova, M. M., Uzneva, E. S. (1999). Trapeza [Meal]. *Slavyanskie drevnosti: Etnolingvisticheskiy slovar – Slavic Antiquities: Ethnolinguistic Dictionary* in 5 volumes. V. 5. Moscow, Russia, pp. 307–312.

Gorbniak, T. V. (2004). Bakota. Zatoplena dolia [Bakota. The Flooded Destiny]. Khmelnytskyi, Ukraine.

Gorbniak, T. V. (2008). Davnia Bakota [Ancient Bakota]. Kamianets-Podilskyi, Ukraine: “Medobory–2006”.

Mykhniak, M. K. (Ed.) (2018). *Zatopleni rai: Andrushy u spohadakh ta dokumentakh* [Flooded Paradise: Andrushy in Memories and Documents]. Kyiv, Ukraine.

Koval-Fuchylo, I. (2019). Viina tlumachen i viina v tlumachenniakh v opovidiakh pro prymusovi pereseleattia iz zon zatoplennia [The War of Interpretations and the War in Interpretations in the Stories about Forced Relocations from Flooded Areas]. *Slovianskyi svit – Slavic World*, 18, pp. 70–80.

Kuzmenko-Lisovenko, K. V. (2018). *Zatoplena Prydniprovska tsyvilizaciia. Istoriia. Liudski doli* [Flooded Dnieper Civilization. History. Human Destinies]. Kyiv, Ukraine.

Mykhniak, M. (2020). *Buly nad Dniprom Trakhtemyriv i Monastyrok: dokumenty, spohady, svitlyny* [There were Trakhtemyriv and Monastyrok on the Dnieper: Documents, Memoirs, Photos]. Kyiv, Ukraine.

Mykhniak, M. K., Zuber, S. M. (Eds.). (2019). “Nam Pidsinne teper tilky snytsia...”. *Selo u spohadakh ta dokumentakh* [Now we can see Pidsinne only in dreams. The Village in Memoirs and Documents]. Kyiv, Ukraine.

Коваль-Фучило Ірина – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАНУ (вул. Грушевського, 4. Київ, 01001, Україна).

Koval-Fuchylo Iryna – PhD in Philology, a senior researcher at Department of Ukrainian and Foreign Folkloristics of the M. T. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology (Hrushevskoho Street, 4, 01001, Kyiv, Ukraine).

E-mail: koval-fuchylo@ukr.net

MODERN COMMEMORATIVE PRACTICES OF IMMIGRANTS FROM THE FLOODED VILLAGES (KYIV, KHMELNYTSK, CHERNIHIV REGIONS)

The article analyses typical fragments of narrative about forced resettlement from the flood zone, namely stories about annual meetings of migrants (former fellow villagers), based on oral historical memoirs written by the author in 2012–2019 and presented in relevant publications about flooded villages. The article objective is to describe and characterize modern commemorative activities of the residents relocated from the flood zone due to hydroelectric power plants construction. The scientific novelty is in that a little-known material on new forms of Ukrainians' modern ritual culture is introduced into scientific discourse. The study uses typological, structural & functional methods and that of field research. Today the most common social form of preserving cultural memory about the flooded villages is migrants meetings. This practice began in the 2000s and continues until now. The action and subject series of these memorial practices are described, namely joint meals, performing the village anthem, taking photos. Conclusions. Modern commemorative activities to honour the flooded villages are a quite new phenomenon in Ukrainian traditional culture. Due to reduplication and similar historical experience, former villagers' meetings in Ukraine different regions where the flood took place have the following common features. The initiative comes from the participants themselves; the meetings happen near the flooded settlement and include elements aimed to create a solemn atmosphere; the activities declared purpose is to preserve memory about the lost village. The stories about villagers-migrants' meetings have the following features: emphasizing the events voluntariness and its participants' activeness; emphasizing the meetings mass scale; mentioning their solemnity and important social significance.

Key words: oral history, forced resettlement, flooded village, commemoration, Dnipro.

Дата подання: 17 грудня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 15 квітня 2021 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Коваль-Фучило І. Сучасні комеморативні практики переселенців із затоплених сіл (Київська, Хмельницька, Чернігівська області). *Сіверянський літопис*. 2021. № 2. С. 123–133. DOI: 10.5281/zenodo.4733973.

Цитування за стандартом APA

Koval-Fuchylo, I. (2021). Suchasni komemoratyvni praktyky pereselentsiv iz zatoplenykh sil (Kyivska, Khmelnytska, Chernihivska oblasti) [Modern Commemorative Practices of immigrants from the flooded villages (Kyiv, Khmelnytsk, Chernihiv regions)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, 123–133. DOI: 10.5281/zenodo.4733973.

